

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS ÉS A DEMOKRÁCIÁHOZ VALÓ VISZONY ALAKULÁSA A MAGYAR NAPPALI TAGOZATOS EGYETEMISTÁK KÖRÉBEN, 2011–2024

– Szabó Andrea¹ –

Absztrakt

2011-ben kezdődött el az a kutatássorozat, amely a nappali tagozatos egyetemisták politikai gondolkodását és attitűdjeit vizsgálja szociológiai módszerekkel. A 2013-ban, 2015-ben, 2019-ben és 2024-ben megismételt Aktív fiatalok kutatás alkalmas arra, hogy folyamatokat tárjunk fel, és megértsük a hallgatói réteg véleményének alakulását. Jelen cikk közelebbről azt vizsgálja, hogy a hallgatók politikai érdeklődése és demokráciával kapcsolatos álláspontja hogyan alakult 2011 óta. Abból a hipotézisből indul ki, hogy elég idő telt el ahhoz, hogy következtetéseket lehessen levonni az elmúlt 15 év felülről irányított, rendszerközpontú politikai szocializációs folyamatainak eredményéről. Az elemzés arra az eredményre jut, hogy az Orbán-rezsim hatalomra jutása óta eltelt 14 évben szocializálódott egyetemisták politikai érdeklődése mindig magasabb, mint az ifjúsági átlag, és folyamatosan növekszik a demokrácia iránti elköteleződésük is. A demokrácia magyarországi variánsával szemben azonban szélsőségesen elégedetlenek, amellyel kapcsolatos véleményüket a szűk referenciacsoportjukban osztják meg leginkább.

Kulcsszavak: nappali tagozatos egyetemisták, politikai érdeklődés, demokrácia versus diktatúra, pártos polarizáció, politikai szocializáció

Bevezetés

35 év telt el azóta, hogy elkezdődött Magyarországon a rendszerváltásnak, más értelmezésben rendszert-ranszformációnak nevezett folyamat. Felnőtt egy teljes generáció, amelynek tagjai már kapitalizmusban és demokratikus átalakulás keretei között szocializálódtak. A politikatudomány azonban úgy értelmezi, hogy a történelmi korszak nem egy egységes, egyenes vonalú változás, hanem legalább kettő, de egyes értelmezések szerint három szakaszra bontható (lásd Böcskei és Szabó, 2021; Benedek és Bozóki, 2024; Bozóki, 2024). Ezek a posztszocializmus (1990–2006), az átmenet (2006–2010) és a 2010 utáni Orbán-rezsim. A posztszocializmus ifjúsági megítélésével és annak szocializációs hatásaival kapcsolatban jelentősebb számú társadalomtudományi elemzés látott napvilágot (lásd pl. Gázsó és Szabó, 2002; Laki, 2007; Laki és Szabó, 2011; Szabó és Kern, 2011; Laki és Szabó, 2012a; Laki és Szabó, 2012b).

Az Orbán-rezsimmel kapcsolatban azonban – egyszerűen az idő relatív rövidege miatt – kevesebb az átfogó értékelés. Ezek közé tartozik (Szabó I., 2013, 2014; Szabó et al., 2015. Bognár és Szabó, 2017; Oross és Szabó, 2019). Az Aktív Fiatalok kutatássorozat 2011/2012 óta rendszeres időközönként vizsgálja a magyar, nappali tagozatos egyetemisták politikai gondolkodását, ideológiai kötődéseit és politikai aktivizmusát. A legutolsó, 2024 február–március folyamán elkészített 5. hullám alkalmas arra, hogy egy fontos, mintaadó ifjúsági társadalmi réteg véleményén keresztül jellemezze az Orbán-rezsim politikai szocializációs mechanizmusainak eredményeit. Láttassa azt, hogy egyrészt a hallgatók hogyan ítélik meg a rezsimet, másrészt milyenek is azok a fiatalok, akiknek a politikai szocializációja teljes egészében a 2010-ben hatalomra került, autokratikus fordulatot vett (Benedek–Bozóki, 2024; Benedek, 2024; Papada és Lindberg, 2023) hatalom időszakában történt.

¹Habilitált doktor, szociológus, politikatudós, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet főmunkatársa, az ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet egyetemi docense.

Az alábbi elemzésben arra törekszünk, hogy két szempontot figyelembe véve jellemezzük a nappali tagozatos egyetemisták politikai gondolkodásának alakulását. Az egyik szempont a politikai érdeklődés, amely bőven adatolt szakirodalmi hivatkozások szerint a politikai cselekvés alapja és amelynek egy bizonyos szintje alatt nehezen képzelhető el demokratikus gondolkodó és cselekvő állampolgár. A másik dimenzió pedig a demokráciával kapcsolatos attitűdök, amelyek szintén fontosak lehetnek a politikai rendszerekkel kapcsolatos attitűdök értelmezésekor. Az elemzés során az immár 5 hullámban rendelkezésre álló adatok folyamatát vizsgálom, tehát azt, hogy milyen változások figyelhetők meg ebben a különösen fontos ifjúsági rétegben. Úgy véljük, hogy a kapott eredmények alkalmasak lehetnek arra, hogy az Orbán-rezsim hatalomra jutása óta eltelt 14 év következményeit – még ha csak korlátozott mérőeszközök segítségével is – képes legyen bemutatni.

A politikai érdeklődés és a demokrácia megítélés jelentősége – szakirodalmi áttekintés

A politikai érdeklődés megmutatja, hogy az egyének milyen mértékben foglalkoznak politikai kérdésekkel, eseményekkel és folyamatokkal (Jan van Deth, 1990; Prior, 2019; Russo és Stattin, 2016). A magasabb szintű politikai érdeklődés magasabb szintű állampolgári elkötelezettséget és politikai részvételt vindikál, hozzájárul a demokratikus társadalmak általános önreflexív képességeinek javításához (Bimber et al., 2014; Russo és Stattin, 2016). Jan van Deth (1990) a politikai érdeklődést a társadalomtudományi vizsgálódás középpontjába helyező kutató szerint a politikai érdeklődés egy séma, egy ún. strukturáló, alapvető változó, ugyanis a politikai érdeklődés és a politikai orientációk együtt mozognak. Azt állítja, hogy nem önmagában a politikai érdeklődés, hanem annak változásának mértéke releváns a politikai orientációk (ideológiai azonosulás, értékorientációk) stabilitása szempontjából. Ez persze implicit módon azt is jelenti, hogy van Deth a politikai orientációk kialakulását a politikai érdeklődéshez köti. Állítása szerint a politikai érdektelenség a normál állapot, mert a politika bonyolult, elvont ideológiai fogalom, megoldhatatlan problémákkal foglalkozik, de pont ez a tulajdonsága az, ami miatt az embereknek érdeklődni kellene iránta és létre kellene jönnie a politikai kíváncsiságnak. Nem azt kell megmagyarázni tehát, hogy miért érdeklő az emberek a politika, hanem azt, hogy miért nem érdeklő.

A politika ugyanis a társadalmi élet egyik fontosabb, ha nem a legfontosabb megnyilvánulása, így a területre vonatkozó kíváncsiság nem igényel további magyarázatot. Az apatikus állampolgár a „deviáns eset”, amely kifejezett figyelmet érdemel.

Galais–Blais és Bowler (2014) úgy véli, hogy a politika iránti érdeklődés normatív és empirikus fogalom is lehet. A normatív módon való megközelítés összefügg, sőt része a demokratikus állampolgár definíciójának. A választóknak ugyanis bizonyos fokú részvételre van szükségük a politikai döntések folyamatában és valamikorra állampolgári felelősséget kell vállalniuk. Véleményük szerint a demokrácia meglehetősen erős és meglehetősen folyamatos érdeklődési szintet követel egy kisebbségtől, míg a társadalom nagy részétől egy mérsékelt vagy enyhe és megszakított érdeklődést vár el, de olyan szinten, hogy a választópolgár stabilan készen álljon a kritikus politikai helyzetekben való reagálásra. Markus Prior (2010; 2019) szintén normatív megközelítést alkalmaz, amikor azt jelzi, hogy „*A politikai érdeklődés jellemzően a legerősebb előre jelzője a demokrácia működését biztosító politikai magatartásnak. A politikailag érdeklődő emberek tájékozottabbak a politikáról, nagyobb valószínűséggel szavaznak, és nagyobb valószínűséggel vesznek részt a politikában más módon.*” (Prior, 2010: 747). Végül Joshua Robinson (2016) rámutat, hogy a politikai érdeklődés egy tevékenység (vagy tevékenységi terület) kívánatossága, vagyis a politikai elkötelezettséggel kapcsolatos hozzáállást jelenti.

Karl Mannheim (1928[2000]) nevéhez kötődik az ún. performatív, más szerzőknél befolyásolható (impressionable) évek koncepciója. Az élet egy kitüntetett időszakában, Mannheimnél ez a 17–25 éves időszak, a fiatalok sokkal könnyebben fogadnak be új információkat. A tudat fejlődése szempontjából ez az időszak azért döntő, mert az első benyomások, az ifjúkori élmények – szemben a „kései” élményekkel, későbbi tapasztalatokkal – „természetes világképként” rögzülnek. Minden későbbi tapasztalás ehhez az élménycsoporthoz fog igazodni, erre fog ráépülni (Mannheim 1928[2000]: 226.). Szabó Ildikó (2014) és kutatócsoportja fontos munkái (lásd Szabó I., 2014b; Fényes és Szabó, 2014; Dusa et al., 2012) alapján tudjuk, hogy a performatív, befolyásolható évek, azaz a politikai szocializáció legintenzívebb időszaka nem fejeződik be Magyarországon

a középiskolában, hanem az egyetemi időszakban igen intenzíven tovább folytatódik.

A politikai érdeklődés kialakulásának alapja a témáról folytatott beszélgetés, vita. White, Bruce és Ritchie (2000) hat tényező-, ágensegyüttes, egymásra épülő hatásmechanizmusaként rajzolják fel a politikai érdeklődés kialakulásának folyamatát. Lefontosabb ebben a családi háttér, ugyanis úgy találják, hogy ahol van valamilyen politikai vita otthon, azaz a szülők motiválják a fiatalokat, hogy vállaljanak politikai tevékenységet, ott eredményesebb a politikai érdeklődés kialakulása. Andolina, Jenkins, Zukin és Keeter (2003) a fentiekkel összhangban arról írnak, hogy a fiatalok otthon tanulják meg, hogy fontos odafigyelni a körülöttünk lévő világra. A kortárs csoportok szocializációs szerepe azonban nem elhanyagolható, különösen, ha ott is zajlik a kiemelten fontos, és a politikai érdeklődés alapját képező vita White, Bruce és Ritchie (2000).

A politikai érdeklődés tehát ezen szerzők alapján elkülöníthetetlen a politikai részvétel és a demokratikus gondolkodás – egyszerűség kedvéért a demokráciához való viszony – fogalmától. Implicite kiolvasható a fenti rövid szakirodalmi összeállításból, hogy a szerzők szerint egy minimális politikai érdeklődési szint elengedhetetlen ahhoz, hogy az állampolgár, jelen esetben egy fiatal, részt vegyen a politikai élet működtetésében, azaz politikailag cselekvő legyen, és elkötelezetté váljon a demokrácia iránt. Susánszky–Szabó–Oross (2021) szakirodalmi összefoglalójuk alapján rámutat, hogy az alacsony szintű állampolgári támogatás veszélyt jelent a demokratikus rendszerre (lásd pl. Powell 1982). Ha az állampolgárok – jelen esetben a nappali tagozatos egyetemisták – pozitív véleménnyel vannak a demokrácia működéséről, akkor a demokrácia nagyobb eséllyel működhet jól, eredményesen (bármit is jelentsen a 'jó' ebben a kontextusban), mint ha elfordulnának tőle (Honohan 2002). Ahogy erre Kovács Tamás (2017) utalt „a demokrácia eszményétől való többségi elfordulás, a demokrácia működésével való intenzív elégedetlenség tartóssága mind-mind olyan jelenségek, amelyek kedvezőtlenül érintik a magyar demokrácia jövőjét.” (Kovács 2017, 80).

Elemzésünkben bemutatjuk a nappali tagozatos egyetemisták politikai érdeklődésének és demokráciával kapcsolatos véleményének alakulását az Aktív Fiatalok

kutatássorozat 2011 óta tartó különböző hullámaiban. Ezt követően megvizsgáljuk, hogy milyen összefüggés mutatható ki a politikai érdeklődés a demokrácia elfogadottsága és megítélése között. Végül pedig választ kívánunk adni a Bevezetőben jelzett alapvető kérdésre, milyen lenyomata látszik az Orbán-rezsim elmúlt 14–15 évének a magyar egyetemisták politikai szocializációjában.

Módszertan

Az Aktív Fiatalok kutatás 2024-es hullámának empirikus survey vizsgálata a 805 fős kvóta mintáján készült, amelyet szigorított véletlen sétához hasonló utasítások révén „véletlenített” a kutatói team (Szabó és Oross, 2024: 55). A 805 főt papír alapú kérdőív segítségével, személyesen kérdezték le a magyarországi egyetemek és főiskolák kampuszain. A kérdezést egyetemisták végezték, összesen 21 kérdezői csapatban 90 kérdező vett részt. A személyes kérdezésre 2024. február 20. és március 11. között került sor 148 mintavételi ponton (az Aktív Fiatalok korábbi hullámainak módszertanáról részletesen lásd Róna és Szabó, 2012, Szabó 2014.; Róna és Szabó, 2017; Szabó, 2019). A kvóta alapú minta egyetemi, kari, képzési szint (BA/BsC, MA/MsC, osztatlan és PhD/DLA), valamint nem szerint reprezentálja a magyarországi nappali tagozatos egyetemi hallgatókat. A kutatás ugyan kari szinten reprezentatív, de az egyes karok, adott esetben 1–2 fős mintája nem alkalmas arra, hogy azok mentén szegmentáljuk a hallgatókat. 95%-os valószínűségi szinten a 805 fős minta hibahatára 85%-os válaszolási arány mellett $\pm 2,8\%$.

Az eredményeket, ahol csak lehetséges összehasonlítjuk a Magyar Ifjúság Kutatás 2016, 2020 eredményeivel. A 2000 óta négyévente megszervezésre kerülő nagymintás, 8000 fős empirikus alapú kutatás, a 15–29 éves korosztály esetében reprezentatív (a kutatások adatfelvételeiről részletesen lásd Székely, 2024).

1. táblázat: Az elemzés során használt függő változók

Mennyire érdekel Téged a politika? Kérlek, válaszolj egy skálán, ahol az 1-es azt jelenti, egyáltalán nem érdekel, az 5-ös pedig azt, hogy nagyon érdekel.	1-5 skála, ahol 1=egyáltalán nem érdekel, 5= nagyon érdekel
Milyen gyakran szoktál mostanában közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni a családdal?	1-3 skála, ahol 3= rendszeresen, 1=soha
Milyen gyakran szoktál mostanában közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni a barátaiddal, ismerőseiddel?	1-3 skála, ahol 3= rendszeresen, 1=soha
És középiskolás korodban, milyen gyakran beszélgettetek közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról otthon, a családdal?	1-3 skála, ahol 3= rendszeresen, 1=soha
És középiskolás korodban, milyen gyakran beszélgettetek közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról az iskolában, pl. történelem, osztályfőnöki vagy más órákon?	1-3 skála, ahol 3= rendszeresen, 1=soha
És középiskolás korodban, milyen gyakran beszélgettetek közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról az iskolában a barátaiddal, osztálytársaiddal tanórán kívül?	1-3 skála, ahol 3= rendszeresen, 1=soha
Mennyire vagy elégedett a demokrácia működésével Magyarországon?	1-4 skála, ahol 1=egyáltalán nem, 4= nagyon elégedett
A következő kijelentések közül melyik áll a legközelebb a Te véleményedhez?	A demokrácia minden más politikai rendszernél jobb. A hozzám hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint bármelyik másik. Bizonyos körülmények között egy diktatúra jobb, mint egy demokratikus politikai rendszer.
Szerinted, ha egy skála egyik szélén a demokrácia, a másikon pedig a diktatúra található, akkor jelenleg Magyarország hol helyezkedik el ezen a skálán? Kérlek, válaszolj egy 0-tól 10-ig terjedő skálán úgy, hogy a 0 jelentse azt, hogy diktatúra, a 10 pedig, hogy demokrácia. Természetesen köztes értékeket adhatsz!	0-10-es skála, ahol 0=diktatúra, 10=demokrácia

Forrás: saját szerkesztés

A vizsgálatban három állítást teszünk, amelynek az értékelését a Konklúzióban tesszük meg.

1. A politikai érdeklődés – a szakirodalomnak megfelelően – alapvető fontosságú tényező a politikai gondolkodás és véleményalkotás vonatkozásában. A politikai érdeklődés és a demokráciával kapcsolatos attitűdök ezért erősen összefüggenek egymással, a politikailag érdeklődők inkább a demokrácia elkötelezettjei, az apolitikus fiatalok pedig hajlamosak a diktatúra nagyobb mértékű elfogadására.
2. A politikai érdeklődés egyenletesen magas szinten alakult a vizsgált 15 évben, hiszen felülszocializált családi és kortárs környezetből érkeznek. Olyan referenciacsoport környezetben élnek, ahol a politikáról való diskurzus természetesen zajlik. Részben ennek a következménye, hogy a demokráciával kapcsolatos véleményük is karakteres.
3. A 2010 óta eltelt 1,5 évtized alkalmas arra, hogy a demokrácia működése mentén, a fiatalok kialakítsák véleményüket a rezsim működéséről. Ezzel kapcsolatban állításunk, hogy az Orbán-rezsim megítélése kedvezőtlen ebben a szegmensben, mert az egyetemisták politikailag érdeklődők, ezért kognitív alapon tudnak véleményt nyilvánítani a 2010 óta hatalmon lévő

kormányról. Ennek az ellenkezője is felvethető, miszerint a rezsim megítélése kedvező ebben a rétegben, mert a felsőoktatás társadalmilag szelektív jellege folytán, elsősorban középosztálybeli, felső középosztálybeli fiatalok lesznek egyetemi hallgatók² (erről lásd Szabó és Oross, 2024; Polónyi, 2022; Radó, 2022; Szabó, 2012; Csegény, Kákai és Szabó A. et al., 2001).

Eredmények

Politikai érdeklődés – kommunikációs tér

Az Aktív Fiatalok kutatás kezdetektől vizsgálja a magyar nappali tagozatos egyetemisták politikai érdeklődését és 2015 óta több kérdés erejéig a politikai szocializációs mechanizmusok működését is. 2011–2019 között kettős folyamatot regisztrált az Aktív Fiatalok kutatás politikai érdeklődés szempontjából. 2011/2012 és 2015 között inkább csökkent az érdeklődés, azonban 2019-ben jelentős emelkedés következett be. Míg 2015-ben 27 százaléknyi érdeklődő állt 45 százaléknyi nem érdeklődővel szemben, addig 2019-ben kétötödnyi érdeklődőt regisztrált a kutatás szemben az egyharmadnyi nem érdeklődővel.

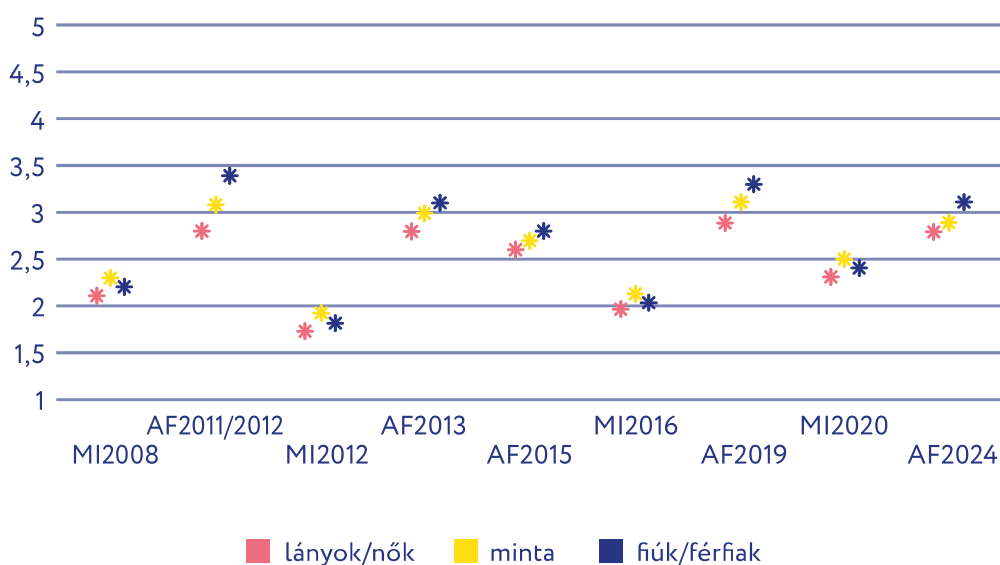
²Az egyetemisták társadalmi hátterét ebben a tanulmányban részletesen nem fejtjük ki.

2024-re visszarendeződtek az eredmények és némileg csökkent a hallgatói réteg politikai érdeklődése a 2010-es évek közepének szintjére.³

Az egyetemisták 34–35 százalékát érdekli, illetve nem érdekli a politika, azaz mind a két oldalon azonos arányban találhatók hallgatók. Középső értéket mintegy háromtizedük választott.

5 év alatt tehát kissé csökkent az érdeklődők, de nagyságrendileg nem emelkedett a politikát teljesen elutasítók aránya. Az ötfokú nonverbális skála átlaga 2024-ben 2,9 átlagpont, ami 0,2 átlagpontos csökkenést jelent.

1. ábra: Mennyire érdekel a politika? – nemek szerint
1-től 5-ig terjedő skála átlagai (1=egyáltalán nem érdekel, 5=nagyon érdekel)

Forrás:

MI: Ifjúság, 2008, N=8000; MI2012: Magyar Ifjúság, 2012, N=8000; MI2016: Magyar Ifjúság, 2016, N=8000; MI2020: Magyar Ifjúság, 2020, N=8000;

AF: Aktív Fiatalok, 2011/2012, 2013, 2015, 2019 és 2024. Aktív Fiatalok, 2011: N=1700; Aktív Fiatalok, 2013: N=1300; Aktív Fiatalok, 2015–2019: N=800; Aktív Fiatalok 2024: N=805.

³Fontos azonban emlékeztetni az olvasót az adatfelvétel idejére. A 2024. február–márciusi időszakban mély erkölcsi válság bontakozott ki Magyarországon, mert kiderült, hogy Novák Katalin köztársasági elnök kegyelemben részesítette a bicskei Kossuth Zsuzsa Gyermekotthon korábbi igazgatóhelyettesét, akit azért ítéltek el, mert segédkezett a felettese pedofil bűncselekményeinek eltussolásában. Az egyik sértettet a vallomása visszavonására kényszerítette. 2024. február 16-án több tizezres ún. influencer tüntetést tartottak a budapesti Hősök terén. A nagy visszhangot keltő botrány következtében a korábbi fideszes miniszter, majd köztársasági elnök és az akkori fideszes igazságügyi miniszter, Varga Judit lemondásához vezetett. Az adatfelvétel lezárulta után, 2024. március 15-én lépett a politika nyilvános színpadára Magyar Péter, a Tisztelet és Szabadság Párt későbbi elnöke.

Az Ifjúság 2000 – Magyar Ifjúság Kutatás 2020 nagymintás ifjúsági kutatások adatai, amelyek az egész, 15–29 éves korosztályra vonatkoznak, lényegesen alacsonyabb politikai érdeklődési átlagokat mutatnak (lásd 1. ábra, valamint Szabó és Oross, 2021). Az egyetemisták különösen a 2000-es évek végén, a 2010-es évek közepén különültek el a magyar fiatalok teljes spektrumától.

A politikai érdeklődés különböző szociodemográfiai és szociokulturális tényezőkkel áll kapcsolatban, mint az apa iskolai végzettsége (a diplomás apák gyermekei a lényegesen érdeklődőbbek a politikai kérdések iránt, ugyanakkor megjegyzendő, hogy az anya iskolai végzettsége kapcsán nincs ilyen statisztikai összefüggés) vagy a középiskola fenntartója).

A politikai érdeklődés eltérő a különböző képzési szinteken. Legalacsonyabb az alapképzésben résztvevők között (2,86 átlagpont), legmagasabb pedig a doktorandusz hallgatóknál (3,48 átlagpont). Nem az MA-képzésre járók, hanem az osztatlan szinten tanulók állnak közelebb a doktoranduszok véleményéhez. Az egyes képzési területek szerint vizsgálva a kérdést megállapítható, hogy a társadalomtudományi, a bölcsészettudományi, illetve az állam- és jogtudományi szakos hallgatók körében az átlagot lényegesen meghaladja a politikai kérdések iránti affinitás.

2019-hez képest jól körülírható rétegekben ugyanakkor csökkentek az érdeklődési átlagok. Ezek mindegyike inkább felső–felsőközép vagy alsóközép társadalmi rétegek, úgymint a mesterképzésre járók, a középiskolában speciális (pl. egyetemi fenntartású intézményekbe, vagy állami fenntartású 4 osztályos gimnáziumba járók, az apa iskolai végzettsége szerint szakmunkás vagy diplomás háttérrel rendelkezők, a jövedelmeikből nehezen vagy nagyon nehezen kijövők, a fővárosi állandó lakcímmel rendelkezők, valamint a férfiak).

Adataink szerint, ha a hallgató középiskolás korában gyakran beszélget az elsődleges referencia csoportjaikban a politikáról, mostani politikai érdeklődése annál magasabb lesz. Ráadásul kevésbé a beszélgetés kontextusa (pozitívan vagy negatívan beszélnek a politikáról) hat a politikai érdeklődés kialakulására, sokkal inkább maga a tény, van-e vagy nincs otthoni, illetve baráti beszélgetés a fiatal legfogékonyabb, szocializációs szempontból kitüntetett korszakában. A rendszeres középiskolai családi beszélgetés esetében a politikai érdeklődés átlaga 3,59, rendszeres baráti beszélgetés esetén pedig 3,60 átlagpontra emelkedik, míg, ha nem volt otthon semmilyen diskurzus, az átlag kevesebb mint 2,3 átlagpont.

2. táblázat: Politikai érdeklődés alakulása a középiskolás korban folytatott politikai beszélgetés gyakorisága alapján (1-től 5-ig terjedő skála átlagai)

	otthon a családban	az iskolában	a barátaiddal
rendszeresen	3,59	2,99	3,6
alkalmanként	2,90	2,95	2,89
soha	2,29	2,89	2,46

Forrás: Aktív Fiatalok, 2024. N=805.

A 2024-es Aktív Fiatalok kutatás egyik legmeglepőbb eredménye, hogy az iskolában zajló beszélgetések szinte semmilyen módon nem változtatják a politikai érdeklődés szintjét. Ennek hátterében az a változás állhat, hogy 2019-hez képest 2024-re statisztikailag szignifikáns

módon csökkent a rendszeres középiskolai (pl. történelem, osztályfőnöki órákon) közéleti diskurzusok aránya. Míg 2019-ben a hallgatók 21, addig 2024-ben 17 százaléka jelezte, hogy rendszeresen beszélgetett az órákon közéleti témákról, és ezzel párhuzamosan – és ez különösen

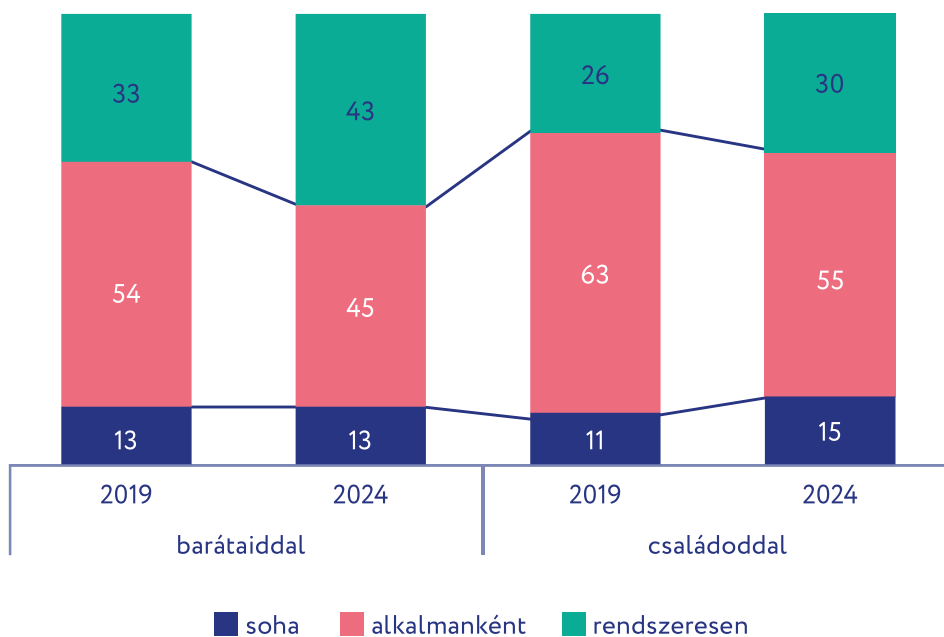
érdekes – 30 százalékról 37 százalékra növekedett a témát tabuként kezelők aránya. A középiskola fenntartója alapján egyébként nincs statisztikai eltérés ezen a téren.

Mindez azért figyelemre méltó, mert 2019-cel összehasonlítva 2024-re érdemben növekedett a középiskolás korukban barátokkal és a családdal rendszeresen beszélgetők aránya (17-ről 23, illetve 19-ről 24 százalékra). A 2024-ben egyetemre járó fiatalok tehát korábbi életszakaszukban már egy erősebb kommunikációs térben szocializálódtak, mint a 2019-ben felsőoktatási intézménybe tanulók. Az ágensstruktúra azonban a 2019-es évekhez képest átrendeződni látszik, még erősebbé válik a család és a barátok, és globálisan, összességében leértékelődik a középiskolai frontális oktatás. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne lenne interakció a tanárok és a diákok között, sőt

azt sem, hogy informálisan ne lenne szó a középiskolában közéleti, politikai kérdésekről, de a hallgatók retrospektíve mindenképpen leértékelik azok jelentőségét.

Még jelentősebb változás történt 2019 és 2024 között a jelenlegi politikai beszéd gyakorisága tekintetében. A hallgatók 43 százaléka jelezte, hogy rendszeresen beszélget közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról barátaival, ismerőseivel, míg 5 éve ez az arány egyharmados volt. A családok esetében 4 százalékos emelkedésről beszélhetünk. Megjegyzendő azonban, hogy ezzel párhuzamosan 11-ről 15 százalékra emelkedett azon hallgatók aránya, akik soha nem cserélnék eszmét otthon közéleti kérdésekről, tehát egyfajta polarizálódási folyamat indult be.⁴

2. ábra: Milyen gyakran szoktál beszélgetni közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról? 1-től 5-ig terjedő skála átlagai (1=egyáltalán nem érdekel, 5=nagyon érdekel)

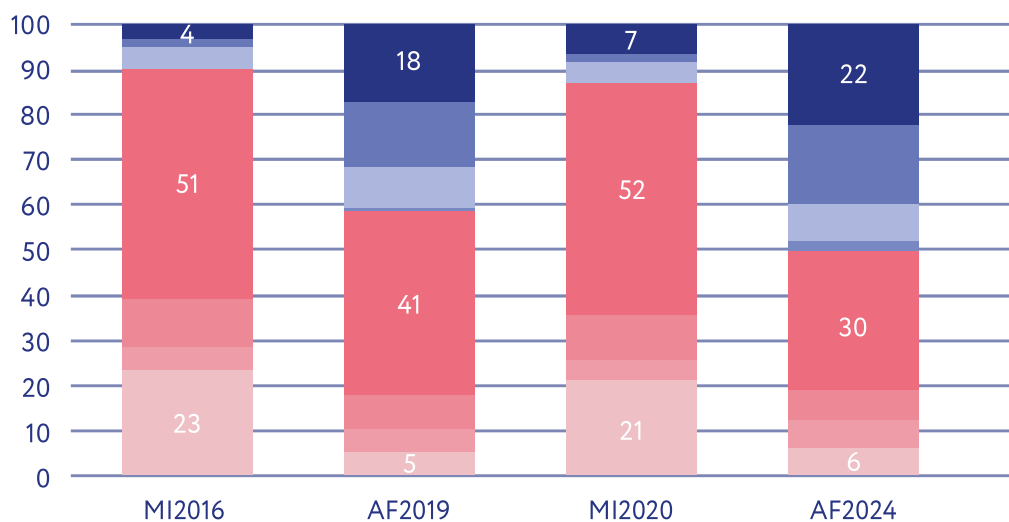
Forrás: Aktív Fiatalok, 2019 és 2024. Aktív Fiatalok, 2019: N=800; Aktív Fiatalok 2024: N=805.

Az elmúlt időszakban tehát a 2010-es évek elején megszokott politikai érdeklődési szint mellett egy élénkülő kommunikációs és interakciós tér alakult ki a magyar egyetemisták körében (lásd 3. ábra). A középiskola, mint szocializációs ágens leértékelődött, ugyanakkor a közvetlen,

elsődleges referenciacsoportokon belüli diskurzus jelentősége és szerepe jóval erőteljesebbé vált. Ez a jelenség tipikusan az ún. kettős szocializációs modellekben (lásd Szabó Ildikó, 2009-es alapművét a témáról) fordul elő.

⁴A hallgatók önreflexióiban „Mi volt az az esemény, történes, amely alapvetően határozta meg jelenlegi politikai nézeteid, értékeid, orientációd kialakulását?” az ún. kegyelmi botrány, Novák Katalin lemondása és a hírességek, közéleti személyiségek által megszervezett nagyszabású demonstráció is hangsúlyosan jelent meg.

3. ábra: Közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról való beszélgetés a családokban és a barátok között a teljes ifjúsági népességben és az egyetemisták körében, %

- soha semmit nem beszélget
- családjával alkalmanként, barátaival soha
- családjával rendszeresen, barátaival soha
- családjával rendszeresen, barátaival alkalmanként
- gyakran beszélget
- családjával soha, barátaival alkalmanként
- alkalmanként beszélget
- családjával soha, barátaival rendszeresen
- családjával alkalmanként, barátaival rendszeresen

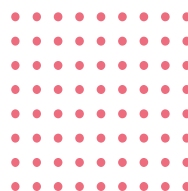
*Forrás: MI2016: Magyar Ifjúság 2016, N=8000; MI2020: Magyar Ifjúság 2020, N=8000.
AF 2019: Aktív Fiatalok, 2019, N=800; AF2024: Aktív Fiatalok, N=805.*

Demokráciával kapcsolatos vélemények

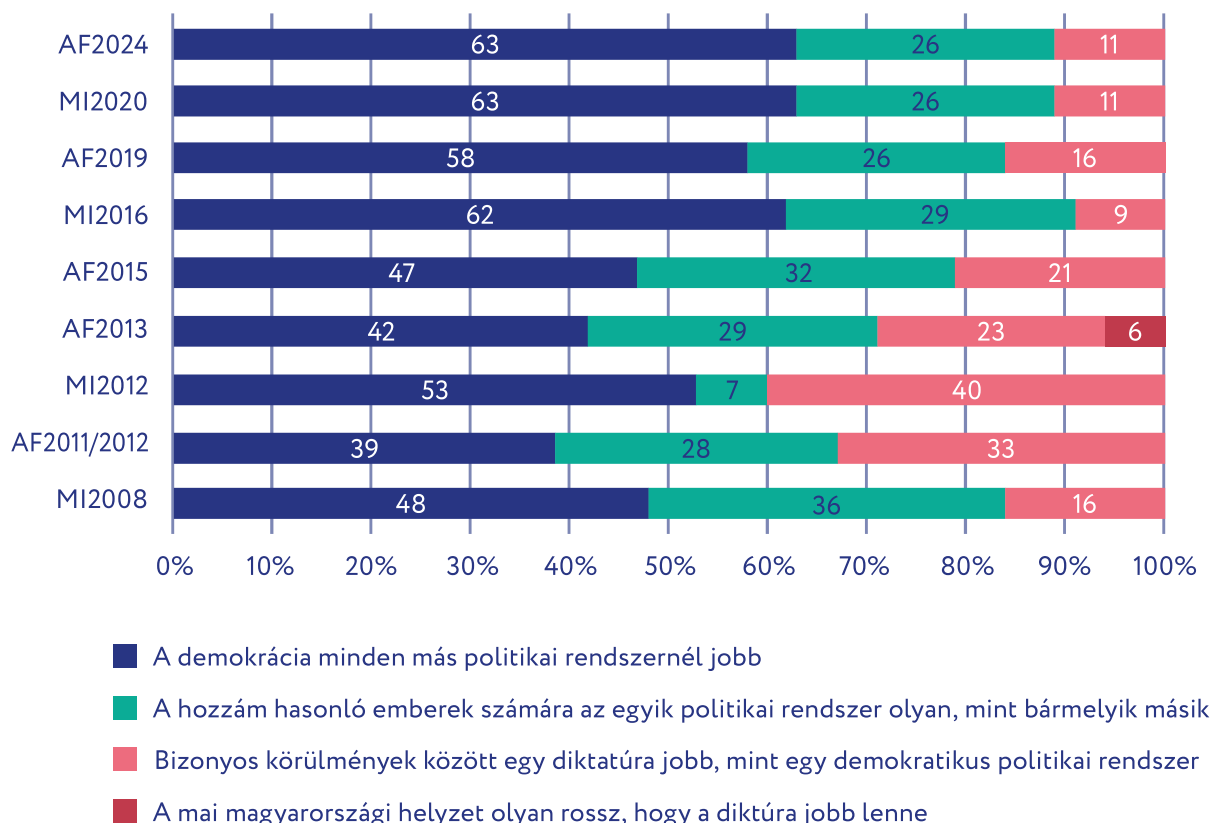
A magyar egyetemisták körében 2019-re vált egyértelművé az igen erős demokráciapárti attitűd. Míg a kutatásorozat első időszakában – a 2010-es évek elején, közepén – minden harmadik vagy közel minden harmadik hallgató elfogadhatónak tartotta a diktatúrát, igaz csak bizonyos körülmények között, addig 2019-re már dominánssá vált a demokrácia elfogadottsága. 2024-ben az eredmények még világosabb demokráciaelköteleződést jeleznek: a hallgatók 63 százaléka szerint a demokrácia minden más politikai rendszerhez képest a legjobb, ezzel szemben a diktatúrát bizonyos körülmények között elfogadhatónak tartó hallgatók aránya 16 százalékról 11 százalékra csökkent. Elvi szinten tehát nem kérdéses, hogy a nappali tagozatos egyetemisták demokráciahívek.

Nincs ez másként a teljes ifjúsági népességben sem, hiszen 2008-hoz, de a 2010-es évek közepéhez is,

a legutolsó, nagymintás ifjúsági vizsgálat (Magyar Ifjúság Kutatás 2020) jelezte, hogy a magyar fiatalok demokráciában gondolkodnak, de a demokrácia működésével kapcsolatos véleményük inkább kritikus.

4. ábra: A következő kijelentések közül melyik áll közelebb a véleményedhez?
(kérdésre választ adók százalékos megoszlása)

Forrás: MI: Ifjúság2008, N=8000; MI2012: Magyar Ifjúság 2012, N=8000;
MI2016: Magyar Ifjúság 2016, N=8000; MI2020: Magyar Ifjúság 2020, N=8000;
AF: Aktív Fiatalok, 2011/2012, 2013, 2015, 2019 és 2024. Aktív Fiatalok, 2011: N=1700;
Aktív Fiatalok, 2013: N=1300; Aktív Fiatalok, 2015–2019: N=800; Aktív Fiatalok 2024: N=805.

A politikai érdeklődés és a demokrácia – diktatúra közötti választás között van, ugyanakkor nem túl robusztus jellegű kapcsolat. Jól látszik a 3. táblázatból, hogy a politika iránt egyáltalán nem érdeklődők az átlagos megoszláshoz képest inkább választják azt az opciót, hogy „A hozzám hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint bármelyik másik” és a diktatúra elfogadottsága is magasabb körökben. Talán még pontosabb, ha azt állítjuk, hogy az alacsony politikai érdeklődés mögött alacsonyabb demokrácia-elköteleződés húzódik meg.

Logikus lenne, ha ezzel szemben a magas politikai érdeklődés ennek ellenkező dinamikáját mutatná, de ez nem teljesen van így. Igaz ugyan, hogy a 4-es és 5-ös értéket választók demokráciaelköteleződése kifejezetten magas, ugyanakkor – és ez különösen érdekes eredmény – a politika iránt nagyon érdeklődők a legpolarizáltabbak, azaz a demokrácia mellett, az átlagnál nagyobb arányban tudják elfogadni, hogy bizonyos körülmények a diktatúra is elfogadható.

3. táblázat: A politikai érdeklődés és a politikai rendszerek megítélése, 2024

	egyáltalán nem érdeklődik	2	3	4	nagyon érdeklődik	Összesen
A demokrácia minden más politikai rendszernél jobb	42	55	64	75	72	63
A hozzám hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint bármelyik másik	43	37	24	15	12	26
Bizonyos körülmények között egy diktatúra jobb, mint egy demokratikus politikai rendszer	15	8	12	10	17	12
Összesen	15	19	31	25	10	100

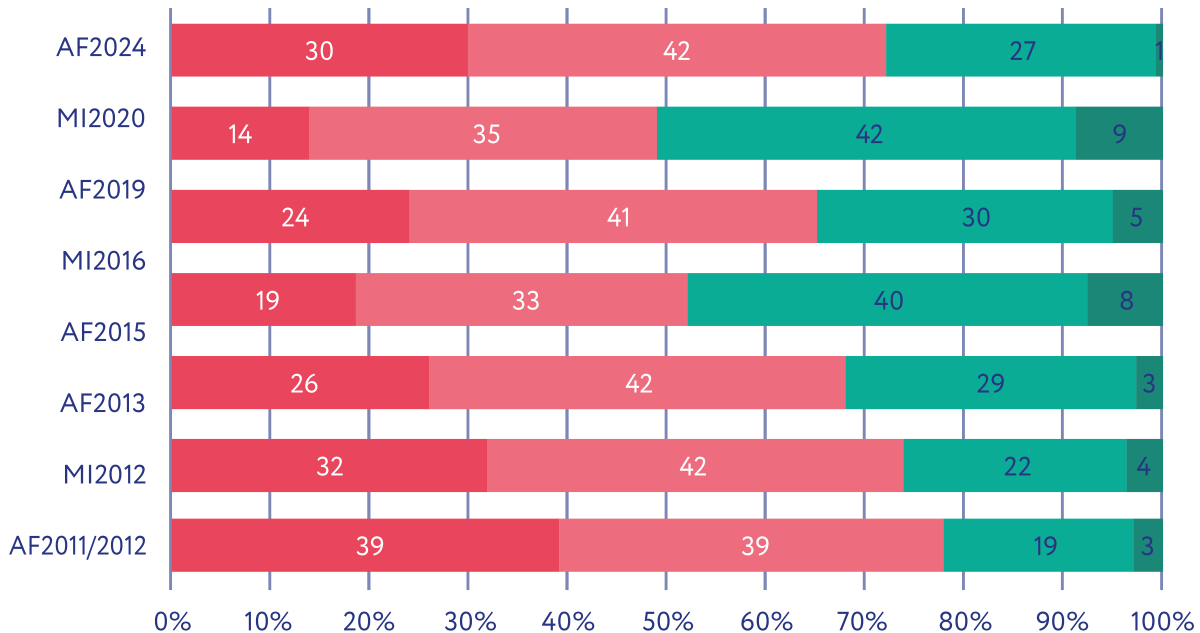
Pearson Chi²= 57.136, Sig=0,000; Cramer's V=,190; Sig=0,000;

Forrás: Aktív Fiatalok 2024: N=805.

A létező demokrácia működésével kapcsolatban hátrózott, negatív attitűd érvényesül az egyetemisták körében. 2024-ben a hallgatók közel háromnegyede vagy egyáltalán, vagy nem igazán elégedett azzal, amit ma Magyarországon demokráciának nevezünk. Érdeemes megjegyezni, hogy 2015-höz és 2019-hez képest is lényeges, nagyságrendi elmozdulás történt. Különösen emelkedett az egyáltalán nem elégedett hallgatók

aránya 26, illetve 24 százalékos szintről 30 százalékos szintre, és szinte alig-alig található maximálisan elégedett egyetemista. A hallgatói társadalom és a 15–29 évesek véleménye egyébként nem esik egybe, hiszen az egész ifjúsági réteg akár 2020-ban, akár 2016-ban jóval elégedettebb volt a kialakult demokratikus működéssel, mint a felsőoktatási intézménybe járók.

5. ábra: Mennyire vagy elégedett a demokrácia működésével az országban? (kérdésre választ adók százalékos megoszlása, 1–4 skála)

Forrás: MI2016: Magyar Ifjúság 2016, N=8000; Aktív Fiatalok, 2011/2012, 2013, 2015, 2019 és 2024. Aktív Fiatalok, 2011: N=1700; Aktív Fiatalok, 2013: N=1300; Aktív Fiatalok, 2015–2019: N=800; Aktív Fiatalok 2024: N=805.

■ egyáltalán nem elégedett ■ nem igazán elégedett ■ többé-kevésbé elégedett ■ teljesen elégedett

Az adatok arra utalnak, hogy a hallgatói vélekedések most nagyságrendileg ott tartanak, mint 2013-ban. Az ábra jelzi, hogy a létező demokráciával való elégedettség 2019-ben érte el a maximumát, úgy, hogy 2011/2012-től hullámról hullámra volt egy emelkedő trend, ami 2024-ben egyértelműen megtört. Az egész ifjúsági társadalomban pedig 2020-ban nagyobb volt az elégedettség, mint 2016-ban. Talán nem túlzó azt állítani, hogy egy alapvetően demokráciában gondolkodó ifjúság – beleértve az egyetemistákat is – a 2010-es évek legvégén érezte legjobban magát az Orbán-rezsimben.

A demokratikus működés jellegét egy másik kérdéssel is tesztelte az Aktív Fiatalok kutatás. 2019-ben került bevezetésre egy kérdés, amelyben egy demokrácia – diktatúra tengelyen kellett a jelenlegi magyar helyzetet elhelyezni. A skála 0 pontján a diktatúra, 10-es pontján pedig a demokrácia áll. A skálának van közepe, az ötös érték. Ettől lefelé közelebb vagyunk a diktatúrához, felfelé pedig a demokráciához.

6. ábra: Szerinted, ha egy skála egyik szélén a demokrácia, a másikon pedig a diktatúra található, akkor jelenleg Magyarország hol helyezkedik el ezen a skálán? Kérlek, válaszolj egy 10-től 0-ig terjedő skálán úgy, hogy a 10 jelentse azt, hogy demokrácia, a 0 pedig, hogy diktatúra. Természetesen köztes értékeket adhatsz?*(kérdésre választ adók százalékos megoszlása)

*2019 nem tudja: 2%, nem válaszol: 2%. 2024 nem tudja: 1,5%, nem válaszol: 2%, system: 1%.

Forrás: Aktív Fiatalok, 2019. N=800. Aktív Fiatalok, 2024. N=805.

A diktatúra–demokrácia skálán egy enyhe diktatúra irányába történő elmozdulás történt öt év alatt. A hallgatók relatív többsége, 23 százaléka a 0–10-es skálán 3-as, 20 százaléka pedig 4-es értékelést adott, amelyek a középérték alatt helyezkednek el. Trendszerű csökkenés következett ugyanakkor be a demokrácia oldalán, ahol a 7–10-es osztályzatok tökéletesen megfeleltek. A 7-es értéknél 12% helyett 6, a 8-as értéknél 8% helyett 4,

a 9-esnél 4% helyett 2, végül pedig a tökéletes demokrácia, azaz a 10-es grádicsnál 2% helyett 1% regisztrálható 2024-ben. A skálák átlagértékei is jelzik az enyhe, de trendszerű elmozdulást: 2019-ben nagyon közel állt az ötös, azaz átlagos értékhez a demokrácia–diktatúra megítélése (4,81 átlagpont), 2024-re viszont 4,25 átlagpontra csökkent, azaz némileg a diktatúra irányába változott.

A politikai érdeklődés szintje alapján vizsgálva a demokrácia–diktatúra skálán való pozíciókat megállapítható, hogy sem 2019-ben, sem 2024-ben ($p \leq 0,05$ szinten) az F-próba nem szignifikáns, azaz alapvetően, statisztikailag releváns eltérések nincsenek az egyes politikai érdeklődő és nem érdeklődő csoportok között. 2019-ben egyébként a legpozitívabb véleményen a 2-es, azaz politikailag kevésbé érdeklődők adtak (5,08 átlagpont az 1–10-es skálán), míg a legkritikusabbak a 4-es értéket választók voltak (4,46 átlagpont).

2024-ben szintén a politikai iránt kevésbé érdeklődők értékelése volt a legmagasabb, de ahogy erre a 4. táblázat utal a változás iránya itt is egyértelmű. Az is igaz továbbá, hogy a legkritikusabbak a 4-es értéket adók (4,01 átlagpont), viszont a politikai iránt nagyon érdeklődők véleménye 2024-ben lényegében hasonlóan kritikus.

Pont a politikailag kiemelkedően érdeklődők és a közepesen érdeklődők véleménye, értékelése változott a legnagyobb mértékben 0,7, illetve 0,77 átlagponttal. Megállapítható továbbá, hogy nincs olyan politikai érdeklődő szegmens, ahol javult volna a rendszer megítélése, és ennek megfelelően 2024-ben már nincs olyan csoport, ahol elérte volna, vagy esetleg meghaladta volna az öt egységet az 1–10 skála átlaga.

4. táblázat: A demokrácia és diktatúra megítélése politikai érdeklődés alapján (ANOVA, skálaátlagok)

	AF2019	AF2024	Változás 2024-2019
egyáltalán nem érdekl	4,83	4,48	-0,36
2	5,08	4,52	-0,56
3	4,98	4,21	-0,77
4	4,46	4,01	-0,45
nagyon érdekl	4,76	4,07	-0,70
minta	4,81	4,25	-0,57
F	2,097	1,979	
Sig.	,079	,096	

Forrás: Aktív Fiatalok, 2019. N=800. Aktív Fiatalok, 2024. N=805.

Konklúzió

Ebben a tanulmányban a magyar nappali tagozatos egyetemisták véleményét vizsgáltuk alapvetően két témakörben. Egyrészt elemeztük a politikai érdeklődésük szintjének változását, másrészt megvizsgáltuk, hogy milyen véleménnyel vannak a demokráciáról, illetve annak létező, magyarországi változatáról.

Három állítást tettünk a két témakörrel kapcsolatban. Egyrészt azt állítottuk, hogy a politikai érdeklődés alapvető fontosságú tényező a politikai gondolkodás és véleményalkotás vonatkozásában. A politikai érdeklődés és a demokráciával kapcsolatos attitűdök ezért erősen összefüggnek egymással. Másodszor arra utaltunk, hogy a politikai érdeklődés egyenletesen magas szinten alakul a vizsgált időszakban az egyetemistáknál, hiszen felül-szocializált családi és kortárs környezetből érkeznek. Olyan referenciacsoport környezetben élnek tehát, ahol a politikáról való diskurzus természetes módon zajlik. Részből ennek a következménye, hogy a demokráciával kapcsolatos véleményük is határozott, relatíve alacsony a bizonytalan válaszok aránya.

Végül arra utaltunk, hogy a 2010 óta eltelt 1,5 évtized alkalmas arra, hogy az Orbán-rezsimmel kapcsolatos vélekedések kikristályosodjanak. Úgy véltük, hogy a rendszer megítélése kedvezőtlen ebben a szegmensben,

mert az egyetemisták politikailag érdeklődőek, ezért kognitív alapon tudnak véleményt nyilvánítani a 2010 óta hatalmon lévő kormányról. Ugyanakkor jeleztük, hogy a hipotézis fordítottan is megállja a helyét, mert a felsőoktatás társadalmilag szelektív jellege folytán, elsősorban középosztálybeli, felső középosztálybeli fiatalok lesznek egyetemi hallgatók, akik érezhetik önmagukat a rezsim nyerteseinek.

A szakirodalmi összefoglaló alapján a politikai érdeklődés megmutatja, hogy az egyének milyen mértékben foglalkoznak politikai kérdésekkel, eseményekkel és folyamatokkal. A magasabb szintű politikai érdeklődés magasabb szintű állampolgári elkötelezettséget és politikai részvételt vindikál, hozzájárul a demokratikus társadalmak általános önreflexív képességeinek javításához (Bimber et al., 2014; Russo és Stattin, 2016). A fogalom különböző dimenziókat foglal magában, beleértve a politikai ügyek megértésére irányuló belső motivációt, a politikai tevékenységekben való részvételi hajlandóságot és a politikai eredmények befolyásolásának képességét. Különösen hangsúlyos a politikai érdeklődés a fiatalok körében, ahol a politikai érdeklődés a kortársakkal és a családdal való fokozott interakciókhoz vezethet a politikai témákkal kapcsolatban, ezáltal erősítve a politikai elkötelezettséget (Stattin és Russo, 2022).

A magyar egyetemisták többsége felülszocializált családból érkezik, ahol relatíve magas a politikáról szóló beszélgetések aránya, illetve ezzel párhuzamosan barátaikkal is gyakran beszélgetnek politikáról akár a középiskolás időszakban, akár az adatfelvétel idején. Az ún. kettős szocializációs folyamat beindulását jelezheti azonban, hogy a referenciacsoportokban való diskurzusok gyakoriságának emelkedése mellett csökkent a középiskolai tanórákon folytatott közéleti viták aránya. Az azonban ebből a kutatásból nem tudható meg, hogy eltérő-e a két ágens által átadásra kerülő ismeret, tudásanyag, valamint gondolkodási és értékstuktúra.

A vártnak megfelelően a magyar fiatalok, benne a nappali tagozatos egyetemisták az időben előre haladva egyre inkább váltak dominánsan demokratává, és engedik el az „egyik rendszer olyan, mint a másik” gondolkodási sémát. Ez kétségtelenül eltér az 1990-es évek végének, de még a 2010-es évek elejének beállítódásához képest is. Nem igazolódott azonban az a felvetés, hogy minél inkább érdeklődik valaki a politikai iránt – és ezzel együtt, ahogy erre a szakirodalom feltételezi – egyre több ismerettel rendelkezik a témáról, feltétlenül és kizárólagosan demokráciában gondolkodna. Sőt, az adatok arra utaltak, hogy a magas politikai érdeklődésű egyetemisták körében egy polarizálódási folyamat zajlik le, ugyanis nem jelentéktelen részük demokrácián túli politikai rendszerben gondolkodik.

Feltehetően ez az eredmény összefüggésben állhat azzal, hogy minél magasabb a hallgató politikai érdeklődése, annál negatívabb a jelenlegi magyarországi demokrácia-variánszal való elégedetlensége. A politikailag nagyon érdeklődők több mint a fele egyáltalán nem elégedett, további közel kétötödük pedig nem igazán elégedett azzal, ahogy Magyarországon a demokrácia működik. Ezzel szemben viszont a politikailag érdektelenek körében a legmagasabb (44%) a demokrácia működésével elégedettek, vagy nagyon elégedettek aránya. A rendszer számára tehát megéri, ha olyan fiatalok szocializálódnak az iskolarendszerben, akik nem különösebben érdeklődnek a közéleti és politikai ügyek iránt.

Az Orbán-rezsim megítélése ugyanis nem különösebben kedvező a nappali tagozatos egyetemisták körében. Míg 2019-ben 37 százalékuk gondolta azt, hogy Magyarországon demokrácia, 50 százalékuk szerint viszont diktatúra van, 2024-re kis mértékben, de szisztematikusan változott a szakirodalom szerint egyre inkább autokratikus irányba mozduló rezsim megítélése. 2024 tavaszán 10 egyetemistából 6 azt állította, hogy Magyarországon diktatúra van, igaz, 0–1-es értékelést csak 6 százalékuk adott, viszont a demokráciát érzékelők aránya egynegyedre csökkent. Az elemzés rámutatott, hogy a politikai iránt leginkább érdeklődők körében volt az egyik legnagyobb csökkenés és pont ők, akik legkritikusabbak a rezsimmel szemben.

Irodalomjegyzék

Andolina, Molly W.–Jenkins, Krista–Zukin, Cliff–Keeter, Scott (2003): Habits from Home, Lessons from School: Influences on Youth Civic Engagement. *Political Science & Politics*, Volume 36, Issue 2, April 2003, 275–280. <https://doi.org/10.1017/S104909650300221X>.

Benedek, István (2024) Populist autocratization and populist electoral autocracies: towards a unified conceptual framework *COMPARATIVE EUROPEAN POLITICS* 2024 p. on-line (2024)

Bimber, Bruce–Cunill, Marta C.–Copeland, Lauren–Gibson, Rachel (2014). Digital Media and Political Participation: The Moderating Role of Political Interest Across Acts and Over Time. *Social Science Computer Review*, 33 (1), 21-42. <https://doi.org/10.1177/0894439314526559>

Böcskei Balázs–Szabó Andrea (2021) Rendszerváltás 30.: Elvárások – fontosságok – érvényesülések: a rendszertranszformáció és 30 évének lakossági megítélése. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet (2021), 118 p.

Bognár Adrienn–Szabó Andrea (2017) Politikai szocializációs modellek Magyarországon, 1990-2016. In: Szabó, Andrea; Oross, Dániel (szerk.) *Csendesek vagy lázadók?: A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)* Budapest, Magyarország, Szeged, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, *Belvedere Meridionale* (2017) pp. 14-34.

Bozóki András (2024): Töréspontok. Tanulmányok az autokrácia kialakulásáról. Budapest, Gondolat Kiadó.

Bozóki, András ; Benedek, István (2024): Politics in Hungary: Two critical junctures In: Ramet, Sabrina P.; Kürti, László *Civic and Uncivic Values in Hungary : Value Transformation, Politics, and Religion* London, Routledge pp. 17-42.

Bruce, Sara–Ritchie, Jane–White, Clarissa (2000): Young people’s politics Political interest and engagement amongst 14–24-year-olds. Joseph Rowntree Foundation, 1–42.

Csegény Péter – Kákai László – Kern Tamás – Kucsera Tamás Gergely – Szabó Andrea (2001): Sikerágazat?! Az állami felsőoktatás Magyarországon. Budapest–Pécs, HÖÖK a Hallgatókért Alapítvány.

Dusa Ágnes – Kovács Klára – Márkus, Zsuzsanna – Nyüsti, Szilvia – Sörös, Anett (szerk.) (2012): Egyetemi élethelyzetek I– II.: Ifjúság-szociológiai tanulmányok. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó

Fényes Hajnalka – Szabó Ildikó (szerk.) (2014) *Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Ifjúság-szociológiai tanulmányok* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó (2014) 306 p.

Galais, Carolina–Blais, André –Bowler, Shaun (2014): Is Political Interest Absolute or Relative? *APSA 2014 Annual Meeting Paper*, 24. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2455573.

Honohan, I. (2002): *Civic republicanism*. London: Routledge.

van Deth, Jan W. (1990): Interest in Politics. In: Jennings, M. Kent–van Deth, Jan W. (eds): *Continuities in political action: a longitudinal study of political orientations in three western democracies*. Berlin, Walter de Gruyter, 275–312.

Robison, Joshua (2016): The Social Rewards of Engagement: Appealing to Social Motivations to Stimulate Political Interest at High and Low Levels of External Efficacy. *Political Studies*. 1–18. <https://doi.org/10.1177/0032321715619431> psx.sagepub.com.

Mannheim, Karl (2000[1928]): A nemzedékek problémája [1928] In: Szántó Zoltán–Wessely Anna (szerk.): *Tudásszociológiai tanulmányok*, Budapest, Osiris.

Kovács Tamás (2017) Támogatás, közöny és kritika: látkép a hallgatók demokráciához fűződő viszonyáról. In: Szabó Andrea – Oross Dániel (szerk.) *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)* Budapest–Szeged, MTA TK PTI, *Belvedere Meridionale*, pp. 77–98.

Laki László–Szabó Andrea (2011): Szempontok az ifjúsági folyamatok értelmezéséhez. In: Bauer, Béla; Szabó, Andrea (szerk.) *Arctalan (?) nemzedék: Ifjúság 2000–2010* Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (NCSSZI) pp. 13-24.

Laki László–Szabó Andrea (2012a): Fiatalok, demokrácia, jelen és múlt 1. *EGYENLITŐ* 10: 4 pp. 24-29.

Laki László–Szabó Andrea (2012b): The Hungarian world according to the young... In: Bódi, Ferenc; Fábián, Gergely; Lawson, R. Thomas Local Organization of Social Services in Hungary: Crises, Reactions, Changes Bremen, Europäischer Hochschulverlag GmbH (2012) 476 p. pp. 337-357.

Laki Mihály (2007) The strata of young entrepreneurs in post-socialist Hungary: Chance or illusion? In: Paul Blokker and Bruno Dallago (eds.) Youth entrepreneurship and local development in Central and Eastern Europe Routledge pp. 121-137

Prior, Markus (2010): You've Either Got It or You Don't? The Stability of Political Interest over the Life Cycle. The Journal of Politics, Vol. 72, No. 3 (Jul.), 747–766. <https://www.jstor.org/stable/10.1017/s0022381610000149>.

Prior, Markus (2019): Hooked: How Politics Captures People's Interest. Cambridge University Press.

Oross Dániel–Szabó Andrea (2021) Változó világ – állandó értékek: Az ifjúság politikai érdeklődésének és politikai értékrendjének változása In: Székely, Levente (szerk.) Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején: Tanulmánykötet a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 eredményeiről Budapest, Enigma 2001 pp. 185-209.

Oross, Dániel–Szabó, Andrea (2019): A politika és a magyar fiatalok. Budapest, Noran Libro Kiadó, 109 p.

Papada, Evie– Lindberg, Staffan I. (2023). Democracy report 2023. Defiance in the Face of Autocratization. V-Dem Institute, University of Gothenburg.

Polónyi István (2022): Felsőoktatás-politikai tévelygések. Educatio 31(1), 70–84. <https://doi.org/10.1556/2063.31.2022.1.6>

Radó Péter (2022): Közoktatás és politika: Magyarország 2010–2022. Budapest, Noran Libro.

Róna Dániel– Szabó Andrea (2012): A kutatás moódszertana. In: Szabó Andrea (szerk.) (2012): Racionálisan lázadó hallgatók 2012: Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I. Szeged, Belvedere Meridionale, 2012. pp. 15–24.

Róna Dániel, Szabó Andrea (2017): A 2015-ös adatfelvétel módszertana. In: Szabó Andrea, Oross Dániel (szerk.): Csenedesek vagy lázadók? A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015). Szeged–Budapest, Belvedere Meridionale, MTA TK PTI, 208–210. p.

Stattin, Håkan– Russo, Silvia. (2022). Youth's own political interest can explain their political interactions with important others. International Journal of Behavioral Development, 46(4), 297-307. <https://doi.org/10.1177/01650254221095843>

Szabó Andrea – Oross Dániel (2024) A magyar egyetemisták politikai gondolkodása és integrációja 2024-ben: Political thinking and integration of university students in Hungary, 2024. Budapest, Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája (HÖÖK), Nemzeti Ifjúsági Tanács, 119 p.

Szabó Andrea (2012): A magyar egyetemisták és főiskolások társadalmi helyzete. In: Szabó Andrea (szerk.): Racionálisan Lázadó Hallgatók, 2012. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus. A Magyar Egyetemisták és Főiskolások körében I. Szeged, Corvinus Egyetem – Belvedere Meridionale, 25–49.

Szabó Andrea (2014): A kutatás módszertana. In: Szabó Andrea (szerk.): Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében. Budapest–Szeged, Belvedere–MTA TK PTI.

Szabó Andrea (2019): A hallgatók politikai integrációja, 2019: Political integration of Hungarian students, 2019 Prague, Csehország, Heinrich Böll Stiftung.

Szabó Andrea– Kern Tamás (2011) A magyar fiatalok politikai aktivitása. In: Bauer, Béla; Szabó, Andrea (szerk.) Arcatlan (?) nemzedék: Ifjúság 2000–2010 Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (NCSSZI) (2011) pp. 37-80.

Szabó Andrea–Gaszó Tibor (2002): Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In: Szabó Andrea; Bauer Béla; Laki László (szerk.) Ifjúság2000: Tanulmányok I. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet pp. 240–261.

Szabó Andrea–Oross Dániel–Kovács Tamás–Róna Dániel (2015): Exit, Voice, Loyalty and Neglect – political attitudes of Hungarian university and college students. Prague, Heinrich Böll Stiftung (2015), 115 p.

Szabó Ildikó (2013) Folyamatosságok a változásban: kontinuitások a rendszerváltás utáni politikai szocializáció mintáiban. METSZETEK - TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT 2-3 pp. 22-39.

Szabó Ildikó (2014a): Embereszmények és identitáspolitikák a rendszerváltás utáni politikai szocializációban. KULTÚRA ÉS KÖZÖSSÉG 4 pp. 5-32.

Szabó Ildikó (2014b) Állampolgári szocializáció a felsőoktatásban. In: Fényes, Hajnalka; Szabó, Ildikó (szerk.) Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Ifjúságszociológiai tanulmányok Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó (2014) 306 p. pp. 293-304.

Székely Levente (2024): The History of the Hungarian Large Sample Youth Survey. SZOCIOLÓGIAI SZEMLE 2 pp. 6-23., 18 p.

